

Geç Dönem Bizans Teolojisinde Thomizm: Demetrios Kydones ve Gennadios Scholarios’un Katkıları

Thomism in Late Byzantine Theology:
The Contributions of Demetrios Kydones and Gennadios Scholarios

Hafize Toparslan

Doktora Öğrencisi
Sakarya Ü. SBE
Türkiye

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş : 07.02.2025

Kabul : 20.05.2025

Yayın : 30.06.2025

Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.

Abstract

Thomas Aquinas (1225–1274), one of the most influential scholastic thinkers of the Middle Ages, found resonance not only within the intellectual circles of the Latin West but also among Greek-speaking scholars of the Byzantine Empire shortly after his death. This intellectual interaction was initially facilitated by the missionary activities of the Dominican Order, of which Aquinas himself had been a member, across the Eastern Mediterranean. However, it was not until the 14th century that this influence gained momentum, particularly through the efforts of Byzantine intellectuals proficient in Latin. Among them, Demetrios Kydones stands out for translating several of Aquinas’s major works, most notably the *Summa contra Gentiles*, into Greek. These translations marked one of the most tangible and effective points of entry for Thomistic thought into Byzantine intellectual life. They laid the groundwork for what could be termed the Byzantine reception of Aquinas.

This study aims to examine the ways in which Aquinas’s thought was introduced into and received by Byzantine theological discourse. It offers a detailed analysis of how Aquinas’s influence manifested in the shaping of late Byzantine theology and investigates the intellectual, theological, and political contexts in which this reception occurred. Kydones’s translations proved influential not only within restricted scholarly circles but also within certain layers of the Byzantine bureaucracy and educational system, serving as a crucial conduit for the transmission of Aristotelian thought from Latin into Greek traditions. Through these translations, Aquinas was engaged not merely as a dogmatic theologian but also as a subject of philosophical debate among Greek Orthodox thinkers.

This process did not proceed without resistance. A number of Byzantine authors argued that Thomistic approaches were incompatible with Orthodox theology, prompting figures such as Gennadios Scholarios to respond directly to these criticisms. This study also addresses the influence of Aquinas’s ideas on Scholarios himself, including his attempts to systematize those ideas and his broader engagement with scholastic methodology. Scholarios is widely regarded as the most committed Byzantine proponent of Thomism. However, his appropriation of Aquinas must be understood within the constraints of his historical context: just as Thomistic thought began to take root in Byzantium, the fall of the empire in 1453 abruptly curtailed its institutional continuity. As a result, Scholarios’s works reflect not a fully established and enduring theological tradition but rather a limited and idiosyncratic mode of reception—what might be called a “Byzantine Thomism.”

Particular attention is paid to how Thomistic thought reverberated beyond the fall of Byzantium, especially through Scholarios’s presence at the court of Sultan Mehmed II. The study frames Aquinas’s thought not merely as a case of theological transmission, but as a constitutive element in the late Byzantine world’s broader intellectual and teopolitical transformation -one that continued to echo into the early Ottoman context as a significant site of theological-philosophical rupture and reconfiguration.

Keywords: History of Religions, Theology, Thomas Aquinas, Byzantine Thomism, Demetrios Kydones, George Scholarios.

Giriş

Bizans Ortodoks Kilisesi denildiğinde zihinlerde, kendini Batı'ya kapatmış bir yapı canlanmaktadır. Hristiyanlık tarihine baktığımızda bu yapının oluşmasına yol açan, Doğu ve Batı kiliselerinin ayrılığının nedenlerine dair pek çok sebep sıralayabiliriz. Orta Çağ boyunca birbirlerini rakip olarak gören ve bir nüfuz mücadelesine giren Doğu ve Batı Roma kiliselerinde, dinî anlayış ve uygulamalar bakımından farklılıklar oluşmuş, 1054 yılında kiliseler birbirinden ayrılmıştır. 1204 yılında IV. Haçlı Seferi ve akabinde Konstantinopolis'te gerçekleşen yağma ve istila hareketleri, söz konusu ayrılığı daha da derinleştirmiştir. Burada kurulan Latin İmparatorluğu 1261 yılına kadar varlığını sürdürmüş ve bu dönemde yürütülen yağma ve yıkım faaliyetleri, affı mümkün olmayan hatıralar olarak Bizanslıların zihninde kalmıştır. İlerleyen yıllarda siyasi saiklerle yeniden oluşturulmaya çalışılan birlik için düzenlenen 1274 Lyon ve 1438 Ferrara-Floransa Konsilleri de iki kilise açısından olumlu bir sonuca varamamış, nihayetinde 1453'te İstanbul'un fethiyle artık birleşme umutları sona ermiştir.

Orta Çağ boyunca süren bu mücadeleler devam ederken, Grek Doğu 1354 yılına kadar kendisini Latin Batı'nın düşünsel mirasının etkisinden büyük oranda soyutlamayı başarmıştır. Ancak yaklaşan Osmanlı tehdidi karşısında destek arayan Bizanslılar, Latinlerle olan müzakerelerde dil sorunuyla karşılaşmış ve müzakereleri sürdüren isimlerden biri olan Demetrios Kydones daha rahat bir iletişim için Latince öğrenmeye karar vermiştir. Dili öğrenme aşamasında Thomas Aquinas'ın (1225–1274) metinlerini çevirmeye başlamış ve bu noktada makalenin konusu olan Aquinas etkisi kendini göstermeye başlamıştır. Bizans düşüncesi ve teolojisinde Aquinas etkisi, son Bizanslı entelektüeller olarak nitelendirebileceğimiz isimlere kadar varlığını sürdürmüştür.

Bizans dünyasında Aquinas etkisinin tarihsel gelişimini ve etkinin sonuçlarını ele almadan önce, Aquinas'ın düşünce sisteminin Bizans entelektüel dünyasına intikal ettiği dönemin genel hatlarını zikretmek faydalı olacaktır.

1. Thomas Aquinas Öncesi Bizans Düşüncesi

Bizans'ı ortaya çıkaran anlayışın Ortodoks geleneğinden kaynaklandığını söylemek herhalde abartılı olmayacaktır. Başlangıçta aynı coğrafyada ortaya çıkan farklı kültürlerden biri olarak görülen Hristiyanlık, Erken Bizans Dönemi'nde, özellikle Geç Roma dünyasının doğu illerinde bir dünya dini haline gelmiştir. Öğretileri, teolojisi, entelektüel gelenekleri, normları ve idari kurumları MS. 4. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasında biçimlenmiş ve önce Yunancada, sonra Yunancadan türetilerek Latince ve diğer dillerde tedvin edilmiştir. Dolayısıyla Erken Bizans dönemini dahil edecek olursak, Hristiyanlığın MS. 300'den sonraki formlarının büyük bölümünün bir Bizans altyapısına sahip olduğunu söylemek mümkün gözükmektedir.¹ Buna ek olarak, Bizans Ortodoksluğu'nun, Doğu Bizans İmparatorluğu'ndan ve modern Yunanistan'dan Rusya'ya kadar, Hristiyanlığı benimsemiş kültürlerin entelektüel yaşamı üzerindeki etkisi azımsanmayacak

* Bu çalışma Sakarya Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Fuat Aydın danışmanlığında hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Anthony Kaldellis & Niketas Siniossoglou (ed), *Bizans'ın Entelektüel Tarihi: Seçme Makaleler* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021), 9.

büyükölçüde.² Bizans bu anlamda kendi döneminin önemli yapıtaşlarından biri olmuştur. Komşuları ve ilişkide bulunduğu kültürler için önemli bir entelektüel muhatap ve kanal olan Bizans, sanat ve imparatorluk geleneği hususundaki önderliğinin yanında, fikir ve bilim alanlarında da kendini göstermiştir. Bizans'ın diğer kültürler üzerindeki etkisinin, Yunan geleneğine herkesten farklı biçimde orijinal metinler üzerinden erişiminin olması ve Ortodoks bakış açısını geliştirmesinden kaynaklandığı söylenebilir.³

Bizans'ın teoloji ve felsefe konusunda Batı'dan temelde farklı bir tutum geliştirmesi de bu anlamda öngörülebilir bir sonuç olmuştur. Bu tutumun Yüksek ve Geç Orta Çağ tartışmalarında kendini daha açık bir şekilde gösterdiğini görmekteyiz. Yukarıda da zikredildiği gibi, 1204'te Konstantinopolis Latin İmparatorluğu'nun ve Doğu'daki çeşitli Latin prensliklerinin kurulması, Yunanlılar ve Latinler arasında kardeşçe entelektüel diyaloglar için elverişli bir ortam şansı vermemiştir. Teolojik becerilere sahip olan Yunan entelektüeller ya İznik'e ya da Epir'e gitmiş, Latin işgali altında kalan din adamlarıysa Ortodoks kimliklerini korumak için mücadele etmiştir.⁴ Hal böyleyken Latin Batı'da 13. yüzyılın başlarında yapılanmaya başlayan *üniversite* kurumu, iki kültür arasındaki entelektüel farkı daha da derinleştirmiştir. Bu dönemde Batıda teolojinin bir bilim olarak yüceltilmesi ve felsefeden ayrışması da yine bu dönem ve coğrafyanın ürünlerinden biri olarak kendini göstermiştir. Üniversitelerin çalışmalarının ana sonucu, Thomas Aquinas'ın eserlerinde en iyi şekilde örneklenen, Hristiyan vahiy ile Yunan felsefesi arasında yeni ve ilgi çekici bir sentez olan *skolastisizm* olmuştur.⁵ Bu sentez hem Aziz Augustine'in Platoncu mirasından hem de Doğu'da Ortodoksluğun temel ölçütü olarak kabul edilen 4. yüzyılın Origen ve Kapadokyalı Babalarına ait Yunan mirasından belirgin şekilde farklıdır.⁶

Doğu'ya bakıldığında, dönemin en iyi Bizanslı teologlarının, Yunan felsefesi ve patristik teoloji geleneği hakkında derin ve temel bilgilerden yoksun olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, Batı üniversitelerinden mezun olan Latin meslektaşlarıyla karşılaştıklarında, Hristiyan dünyasında daha önce görülmemiş bir profesyonellik ve tartışma yetenekleriyle birlikte, oldukça şaşırdıkları ve Latin Hristiyanlığına karşı daha savunmacı bir tutum benimsemelerine neden olan bir akademik ve kültürel kendine yeterlilik duygusuyla da karşı karşıya kalmışlardır. Burada ilginç olan husus, Bizanslı teologların 14. yüzyılın ikinci yarısına kadar, Latin teolojisinin özünü ve entelektüel yöntemlerini tanımak için gerçek bir girişimde bulunmamış olmalarıdır. Augustinus'un *De Trinitate*'sinin Maximus Planudes (ö. 1310) tarafından yapılan Yunanca çevirisi, Bizanslı teologlar tarafından neredeyse hiç kullanılmayan izole bir hümanistin eseri olarak kalmıştır.⁷

Bizans'ın felsefi temeline kısaca değinmek gerekirse, bu temel büyük ölçüde Yeni Platonculuk ile yoğrulmuşsa da pratikte Aristoteles'in *Organon* isimli eserine yapılan yorumlardan

² Kaldellis & Siniosoglou (ed), *Bizans'ın Entelektüel Tarihi*, 10.

³ Kaldellis & Siniosoglou (ed), *Bizans'ın Entelektüel Tarihi*, 10.

⁴ Fr. John Meyendorff, "Theology in the Thirteenth Century: Methodological Contrasts", *καθηγητρια: Essays Presented to Joan Hussey for Her 80th Birthday*, ed. Julian Chrysostomides (Camberly: Porphyrogenitus, 1988), 400.

⁵ *Skolastik* terimiyle genel anlamda vahiy ile akıl, iman ile entelektüel kavrayış arasında bir uzlaşmaya varmayı amaçlayan çeşitli teolojik sistemler anlaşılır. Bk. Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Muhammed'den Reform Çağına* (İstanbul: Kalcı Yayınevi, 2013), III: 219.

⁶ Meyendorff, "Theology in the Thirteenth Century", 397.

⁷ Meyendorff, "Theology in the Thirteenth Century", 399.

oluşmaktaydı.⁸ Çünkü Bizans'ın kültürel dünyası, Latin Hristiyan kültüründen çok daha resmî ve sıkı sıkıya bağlı belirli bir *integralizme* eğilimliydi; siyasi Ortodoksluk olarak da ifade edebileceğimiz bu durum aslında hiçbir tutarsızlığı kabul etmemenin sonucuydu. Böyle bir kültür, bütünleşmenin bir aracı olan bir felsefeden yararlanabilirdi, ancak bağımsız iddiaları olan spekülative bir felsefeyi benimsemesi beklenemezdi. Bu sebeple güçlü bir spekülative eğilim ve özerk bir akıl gerektiren Platonculuk, genellikle tereddütle karşılanan bir yapıydı. 529'da I. Justinianus'un Atina Akademisi'ni kapatması, Platon düşüncesine yönelik ilk hiyerarşik müdahale olarak kabul edilir. Sonuç olarak, Bizans'ta Platoncu düşünceler, özellikle spekülative yaklaşımlar kısıtlanmış ve daha az spekülative olan İskenderiye Okulu'nun Platonculuğu nispeten kabul edilebilir görülmüştür. Yine de Platonculuğun kendisi ve kendi iyiliği için felsefi spekülasyon arayışı, Romalıların Ortodoks Hristiyanlığıyla değil, Helenlerin paganizmiyle sonsuza dek özdeşleştirilmiştir.⁹

Platon'un Aristoteles'e tercih edildiği açıkça dile getirildiğinde, Ortodoks otoriteler tarafından ciddi bir tepkiyle karşılaşılır ve bunu dile getirenlerin Hristiyanlığı hemen sorgulanırdı. Durum böyle olunca yalnızca birkaç münferit entelektüel onların fikirlerine doğrudan ilgi göstermeye cesaret edebilmiştir.¹⁰

Ortodoks kiliseye daha uygun olduğu düşünülen Aristoteles, bilhassa mantık ilmine yönelik eserleri teolojik tartışmalarda destek olacak açıklamalar sağlayabildiği için güvenilir kullanışlı kabul edilmiştir. Grek düşünürlerinin insan ve toplum incelemelerinde mantıksal yasa ve ilkeleri kullanmalarıyla yapıtaşlarının oluşmaya başladığı mantık ilmi, 7. yüzyıl itibarıyla felsefi çalışmaların temelini oluşturmuştur.¹¹ Kendinden önceki birikimden yararlanarak mantığı bir disiplin olarak kuran Aristoteles'in düşünceleri, Kapadokyalı Babalar için önemli bir tartışma

⁸ Hugh Christopher Barbour, *The Byzantine Thomism of Gennadios Scholarios: And His Translation of the Commentary of Armandus de Bellovisu on the De Ente et Essentia of Thomas Aquinas*, Pontificia Accademia Di S. Tommaso E Di Religione Cattolica (Vatikan: Libreria Editrice Vaticana Citta' Del Vaticana, 1993), 14.

⁹ Buradaki kutuplaşmayı Platon ve Aristoteles'in görece erdemleri sorunu tartışmaları ile örneklendirecek olursak, tüm Bizans tarihindeki tek ve ilk önemli felsefi tartışma olduğu söylenebilecek olan bu tartışmada Aristoteles'in savunucuları her zaman Ortodoksluğun savunucuları olmuş, Platoncular ise her zaman heterodoksi ve hatta paganizm suçlamalarına karşı kendilerini savunmak zorunda kalmıştır. Bu tür bir çekişme tipik olarak Bizans'a özgüydü; felsefi noktaların kendilerinden ziyade, çalışılacak yazarlar ve metinler, bunların eğitimdeki yararlılıkları ve güvenliğiyle ilgilenirdi. Ayrıntılı bilgi için bk. Barbour, *The Byzantine Thomism*, 15-17. Ayrıca Fransız Bizantolog Paul Lemerle, Platon ve Aristoteles arasındaki tartışmanın aşırı basitleştirilmesine karşı uyarıda bulunarak bunun daha çok Hristiyan Felsefesi ile seküler Helenizm arasındaki bir mücadele sorunu olduğunu belirtir. Bu kesinlikle doğrudur, ancak yine de Platon'un her zaman Ortodoksluğun düşmanı olarak görüldüğü gerçeği değişmezken, okullarda sunulan sınırlı Aristotelesçi eğitim Hristiyanlar için tek uygun felsefi formasyon olarak görülmüyordu. Bk. Paul Lemerle, *Byzantine Humanism: The First Phase: Notes and Remarks on Education and Culture in Byzantium from Its Origins to the 10th Century* (Boston: Brill, 2017), 244-245.

¹⁰ Barbour, *The Byzantine Thomism*, 16. Platon'un felsefi miras ile Hristiyan doktrini arasındaki çözümsüz gerilim, Bizans felsefesinin tarihinin belirgin özelliklerinden biridir. Bir yandan, Bizanslı bilginler her dönem Platon ve Platoncuların doktrinlerine önemli bir ilgi göstermiş; öte yandan, birçok Bizanslı bu doktrinleri bir hata kaynağı ve hatta tüm sapkınlıkların kökeni olarak görmüştür. Sonuç olarak, Neoplatonik doktrinleri Hristiyanlık ile uyumlu hale getirmeye yönelik sık sık girişimlerde bulunmuşlar, ancak aynı zamanda bu doktrinleri eleştirmiş, çürütmüş ve hatta kınamışlardır. Neoplatonik metinler ve yazarlarla ilgili bu uyum sağlama, eleştirme, çürütme ve kınama girişimleri, Bizans medeniyeti tarihinin ilgi çekici bir bölümünü oluşturur. Bk. Sergei Mariev, "Neoplatonic Philosophy in Byzantium", *Byzantine Perspectives on Neoplatonism*, ed. Sergei Mariev (Berlin: De Gruyter, 2017), 1.

¹¹ Barbour, *The Byzantine Thomism*, 14-16.

aracı olmuş ve Doğu'nun son kilise babası olarak kabul edilen Yuhannâ ed-Dımaşkı (ö. 749?) Hristiyan doktrini inşa etmek için Aristoteles'i kullanmıştır.¹² Babalar, retorikçiler ve Aristoteles'in mantığını yorumlayanlar sayesinde Hristiyanlık hem eğitim hem de hukuki ve dogmatik sistemlerini açıklamak için gereken altyapıya sahip olmuştur.¹³

Aristoteles'in mantık eserlerine yönelik teveccüh diğer eserlerinin de ilgi görmesinin önüne geçmemiş, 9 ve 15. yüzyıllar arasında eser veren yorumcular sayesinde Bizanslılar, Aristoteles'in eserlerinin diğer bölümlerine de aşına hale gelmişlerdir.¹⁴ Bu da Aristoteles'in destekçisi olan Aquinas'ın görüşlerinin Bizans içinde benimsenmesinde etkili olmuştur. Bu hususa ilerleyen bölümde değineceğiz.

Bizans felsefi geleneğinin teoloji ile olan bağlantısı, Gregory Palamas (1296-1359) ve düşüncelerinin Aquinas ile ilişkisine zemin hazırlamıştır. Palamas ve Kalabriyalı Barlaam (1290-1248) arasındaki mektuplaşma akabinde gelişen felsefi ve teolojik tartışma, Doğu Ortodoks Kilisesi'nde az ya da çok dogmatik bir tanımla çözüme kavuşturulan son doktrinel meseledir. Aquinas'ın eserleri Bizans'a, Palamist düşüncenin 1351 Konstantinopolis Konsili'nde tanımlanması ve doktrinel olarak doğrulanmasının hemen ardından girmiştir. Başka bir deyişle Palamizm, Aziz Thomas'ın eserlerinin Bizanslılar tarafından ilk kabulünün değerlendirilmesinde bir anahtar görevi görmüştür.

2. Demetrios Kydones ve Aquinas Çevirisi

Thomas Aquinas'ın bazı önemli eserlerinin Yunancaya çevrilmesi, yayılması ve geç dönem Bizans teolojik ve felsefi düşüncesi üzerindeki etkisi (on dördüncü ve on beşinci yüzyıl), Aquinas'ın Hristiyan Doğu'daki düşünce yayılımının en önemli bölümünü oluşturur. Bu süreci başlatan isim 1347-1354 yılları arasında hüküm sürmüş İmparator VI. İoannes Kantakuzenos olmuştur. Kendisi de dönemin önde gelen müelliflerinden olan imparator, özellikle *Tarih* isimli eseri ve teolojik yazılarıyla tanınmaktadır.¹⁵ Kantakuzenos yönetiminin en hararetli polemigi kuşkusuz *hesychasm*¹⁶ tartışmasıydı. Kalabriyalı Barlaam'ın saldırılarına karşın nihayetinde Bizans'ta Palamizm'in zaferini sağlamada belirleyici bir etkiye sahip olan imparator tahttan çekildikten sonra neredeyse kırk yıl boyunca Bizans toplumunu etkileyen siyasi ve entelektüel bir güç olarak varlığını sürdürmüştür. 1354'te manastır hayatına adım atmasına rağmen, Bizans entelektüelleri için hamilik yapmaya devam etmiş, yeterli fon ve nüfuzunu kişisel tasarrufunda

¹² Barbour, *The Byzantine Thomism*, 14-15; John Duffy & Alexander Kazhdan, "Aristotle", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander Kazhdan (New York: Oxford University Press, 1991), I: 171.

¹³ Barbour, *The Byzantine Thomism*, 15.

¹⁴ Barbour, *The Byzantine Thomism*, 14-15; Duffy & Kazhdan, "Aristotle", 171.

¹⁵ Judith R. Ryder, *The Career and Writings of Demetrios Kydones: A Study of Fourteenth-Century Byzantine Politics, Religion and Society* (Boston: Brill, 2010), 7.

¹⁶ Hesychasm, ἡσυχάζειν kelimesinden türetilmiştir. Sessiz olmak, huzur içinde olmak anlamlarına gelir. Tanrı ile içsel bir sükûnet aracılığıyla birlik sağlamayı amaçlayan manastır duası ve tefekkür yöntemi, *hesychia* için kullanılan geleneksel bir terimdir. Bu uygulama, "kalbin duası"nın, kısa İsa Duası'nın (Tanrı'nın Oğlu Rab İsa Mesih, bana merhamet et) sürekli tekrarlanmasına dayanıyordu. Teknik anlamının ötesinde bu terim, genellikle 14. ve 15. yüzyıllardaki siyasi, sosyal ve dinî hareketleri tanımlamak için kullanılır. Öyle görünüyör ki *hesychasm*, 14. yüzyıl sosyal mücadeleleri ve 1341-47 iç savaşına dâhil edilince bir sosyal ve siyasi fenomen haline gelmiştir. Bk. Aristeides Papadakis, "Hesychasm", *Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander Kazhdan (New York: Oxford University Press, 1991), II: 923.

tutmuştur. Konstantinopolis ve Peloponnesus'taki Mistra arasında seyahat ederek, her iki ana ikametgâhında da el yazmalarının kopyalanmasını ve bilimsel projelerin geliştirilmesini desteklemiştir.¹⁷

Kendisi de bir teolog olan Kantakuzenos, Palamizm'e yönelik seçkin apoloji metinleri ve İslâm karşıtı bir reddiye de kaleme almıştır. Batı ile ilişkisini kesmemiş ve Türk tehdidine karşı Roma ile kilise birliğini gündeminde tutmuştur. Özellikle destek verdiği ve önemli mevkilerde görev alan Palamas takipçileri tarafından desteklenen Kantakuzenos, birliğin ancak Doğu ve Batı'yı ayıran teolojik meselelerin ortak bir konsilde çözülmesiyle sağlanabileceği fikrini savunuyordu.¹⁸ Bunun için elbette öncelikle Latin teolojik düşüncesi hakkında bilgi sahibi olmak gerekliydi. Kantakuzenos, kendisinin ve çağdaşlarının gerçek bir olasılık olarak gördüğü şeyi, yani bir birlik konsilinde Doğu'nun Batı'ya karşı teolojik zaferini Kilise birliğinin bir koşulu olarak üretmek için Bizans'a gerekli entelektüel araçları vermek için elinden geleni yaptı ve çeviri faaliyetlerini destekleyerek bir temel atmış oldu. Kantakuzenos döneminde atılan temelden, günün başlıca teolojik meselelerine karşı genellikle radikal biçimde farklı tutumlar benimseyen iki ya da üç kuşak entelektüel yetişti. Sekreteri ve dostu Demetrios Kydones'i bu görev için desteklemiş ve Kydones tüm hayatını Thomizm'i tercüme etmeye adanmıştır.¹⁹

1324 yılında Selanik'te doğmuş olan Demetrios Kydones, devlet adamı kimliğinin yanında, 14. yüzyılın en velûd ve ilgi çekici müelliflerindendir. Yeni Platoncu, *union* taraftarı²⁰ ve *hesychasm* aleyhtardır. Bu uğurda Bizans halkını Latinlerle birleşmeye ve Türklere karşı koymaya davet etmiş ve 14. yüzyılın son çeyreğinde imparatorluğun ümit kırıcı durumunu betimleyen metinler kaleme almıştır.²¹ Eserleri arasında çevirilerinin yanı sıra mektuplar, siyasi konuşmalar, teolojik meseleler üzerine tartışmalar ve vaazlar bulunmaktadır.

Kydones, 1347 yılında Kantakouzenos'un hizmetine girmiş ve 1354'te imparatorun tahttan çekilmesine kadar *mesazon* (baş danışman) pozisyonunda kalmıştır.²² Demetrios, imparator V. İoannes Palaiologos ve II. Manuel Palaiologos dönemlerinde de görevini sürdürmüştür. Görevdeki tutarlı politikası, Osmanlı Türkleriyle ilişkiyi en aza indirmek ve zor durumdaki imparatorluğu desteklemek için Latin Batı'dan yardım ve destek aramaktı.²³ Ancak tercümanların dil becerilerinin her zaman görevin gerekliliklerine uygun olmaması ve Batı Avrupalılarla yapılan yazışmalar, çeviri zorlukları veya yetersizlikleri nedeniyle aksıyordu. Orta Çağ boyunca Bizans-Latin ilişkilerinde çok yaygın bir problem olan dil meselesinde yeteneklerine güvenmediği tercümanlara yönelik memnuniyetsizliği sebebiyle Kydones, Latince öğrenmeye karar vermiştir.²⁴ Aquinas'a olan ilgisi de tam olarak bu doğrultudaki diplomatik faaliyetlerinin doğrudan bir

¹⁷ Fr. John Meyendorff, *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes* (New York: Fordham University Press, 1974), 103.

¹⁸ Meyendorff, *Byzantine Theology*, 104.

¹⁹ Meyendorff, *Byzantine Theology*, 104-105.

²⁰ Doğu ve Batı kiliselerinin birliğini tekrar inşa etmeye çalışan grup.

²¹ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017), 437.

²² Frances Kianka, "Kydones, Demetrios", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander Kazhdan (New York: Oxford University Press, 1991), II: 1161.

²³ Marcus Plested, *Orthodox Readings of Aquinas* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 64.

²⁴ Ryder, *The Career and Writings of Demetrius Kydones*, 14.

sonucu olarak ortaya çıkmıştır.²⁵ Bu noktada yolu Dominikenlerle kesişen Kydones; 1299 yılının sonlarında Dominiken Guillaume Bernard de Gaillac'ın²⁶ Konstantinopolis'e gelişiyle başlayan süreç sonucunda Ceneviz kolonisi olan Pera'da varlığını sürdüren manastırın müntesiplerinden Philip de Bindo Incontri (veya Philip of Pera)'dan Latince öğrenmiştir ve bu süreçte, öğretmenin yönlendirmesiyle Aquinas'ın *Summa contra Gentiles* isimli eserini Latince'den Yunancaya çeviri pratiği yapma aracı olarak kullanmıştır.²⁷ 1254 ve 1264 yılları arasında dört kitap olarak kaleme aldığı *Summa contra Gentiles* Aquinas'ın en meşhur eserlerinden biridir. Eserin ismi literal olarak "İnançsızlara Karşı Teolojik Derleme" şeklinde çevrilebilir. *Summa* literatürü 12. yüzyılın erken dönemlerinden itibaren Orta Çağ yazarlarının kullandığı ve inanç konularını kapsamlı ve sistematik bir şekilde açıklayan kitap türünü ifade eder. Bazı el yazması nüshalarında esere *On the Truth of the Catholic Fathers against the Errors of Unbelievers* şeklinde içeriğini daha iyi yansıtabilecek bir isim nispet edilmektedir. Eseri oluşturan dört kitabın başlıklarıysa; Tanrı, Yaratma, Tanrı'nın âlemi yönetmesi ve Vahiy şeklindedir.²⁸

Öğrenmekte olduğu dilin pratiğini yapmak amacıyla çevirmeye başladığı *Summa*'nın içeriğinden oldukça etkilenen Kydones, çeviriyi imparator da dahil olmak üzere çevresindeki ilgililere takdim etmiş ve Kantakuzenos'un desteğiyle Aquinas'ın eserlerini çevirmeye devam etmiştir. Söz konusu manastırın kurucu üyelerinden Gaillac da Konstantinopolis'te Yunanca öğrenmiş (1305 ve sonrası) ve Thomas Aquinas'ın bazı eserlerinin bazı kısımlarını Yunancaya çevirmiştir.²⁹

²⁵ Frances Kianka, "Demetrius Cydones and Thomas Aquinas", *Byzantion* 52 (1982): 268. Bu noktada çok taraftarı ve dayanağı bulunmasa da Kydones'in VI. İoannes Kantakuzenos tahttan indikten sonra İtalya'ya gittiği ve Thomas Aquinas ve Batı teolojisiyle burada tanıştığı şeklinde bir teori de ileri sürülmektedir. Bk. Judith R. Ryder, "Dominican Influence in the 14th Century Byzantium: Demetrios Kydones, Aquinas and Greek-Latin Relations", *Angelicum* 93/2 (2016): 334.

²⁶ "Vaiz Kardeşler" olarak bilinen hareketinin müntesiplerindendir. Vaiz kardeşler, dördüncü Haçlı Seferi ve 1204'te burada bir Latin İmparatorluğu'nun kurulmasının ardından 1220'li yıllarda Konstantinopolis'e geldiler. Manastırları bugün hâlâ varlığını sürdürmekle birlikte, zorlu koşullar nedeniyle şehir içinde farklı yerlere taşınmıştır. 1261'de Bizans İmparatoru VIII. Mihail Paleologos tarafından şehrin Latinlerden geri alınması sırasında manastır kapatılmış ve kardeşler Yunanistan'ın güneyinde yer alan Négrepont manastırına sığınmıştır. 1299 yılına kadar faaliyetlerini buradan yürüten kardeşler 1299'da tekrar Konstantinopolis'e yerleştiler. Bu yeni manastırın kurucusu Guillaume Bernard de Gaillac'tı. Hareketin tarihinde özellikle 14. yüzyıla vurgu yapılır, çünkü bu dönemde Dominikenler, Yunan ve Latin kiliseleri arasındaki yakınlaşma çabalarında güçlü bir etki oluşturmuşlardır. Manastır günümüzde hala Arap Camii olarak varlığını sürdürmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. "Raymond Joseph Loenertz, "Les établissements dominicains de Péra-Constantinople (Origines et fondations)", *Revue des études byzantines* 179 (1935): 332-349; Claudine Delacroix-Besnier, "Les dominicains à Constantinople de 1228 à nos jours: Une présence qui défie l'histoire", *Villes méditerranéennes au Moyen Âge*, ed. Elisabeth Malamut, Mohamed Ouerfelli (Aix-en-Provence: Presses universitaires de Provence, 2014), 309-324.

²⁷ Plested, *Orthodox Readings of Aquinas*, 64; Ryder, "Dominican Influence in the 14th Century Byzantium", 336.

²⁸ Muhammet Tarakçı, "Hristiyan Düşüncesinde Apoloji ve St. Thomas Aquinas", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005): 143.

²⁹ John A. Demetracopoulos, "Demetrius Cydones' Translation of Bernardus Guidonis' List of Thomas Aquinas' Writings and the Historical Roots of Byzantine Thomism", *1308: Eine Topographie historischer Gleichzeitigkeit*, ed. Andreas Speer, David Wirmer Mediaevistentagung (Berlin: De Gruyter, 2010), 830: "Yunanca dilinde öyle ilerledi ki onu tamamen öğrendi ve kardeş Thomas'ın (St. Thomas Aquinas) Latince kitaplarını Yunancaya çevirdi, bunu onunla orada birlikte olan arkadaşlarından duydum, ki daha sonra onları gördüm [...]"; John A. Demetracopoulos, "Thomism, Byzantine", *Encyclopedia of Medieval Philosophy: Philosophy Between 500 and 1500*, ed. Henrik Lagerlund (Dordrecht: Springer, 2020), 1308.

Dominikenlerin Doğu Ortodokslarıyla ilişkilerde uzmanlaşmış özel bir koluna ait olan manastır özellikle Aquinas'a ait Skolastik teolojinin Bizans'ta aktarılmasının bir kanalı haline gelmiştir. Aquinas'ın yazılarını aktif bir şekilde teşvik etmeleri sayesinde, Thomistik eserlerin çevirileri 14. yüzyılda Ermenicenin yanı sıra Yunancada da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bizanslı düşünürler böylece entelektüel açıdan zorlu Latin teologlarıyla karşı karşıya gelmiştir. Batı ile bu karşılaşma Palaiologos Rönesansı olarak adlandırılan dönemin önemli bir parçasını teşkil etmiş ve Ortodokslar arasında sadece düşmanca tepkilere değil aynı zamanda büyük bir hayranlığa da neden olmuştur.³⁰ Demetrios Kydones bu hayranlığın güçlü temsilcilerinden biri olarak önce çıkmaktadır.³¹

Çevirdiği eserlerle adeta büyülenmiş olan Demetrios, içinde bulunduğu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "Lotus çiçeğinin tadına baktıktan sonra kendimi daha fazla tutamadım ve tamamen Latinceye daldım."³² Bir yıldan daha kısa bir süre içinde, 1354 yılında *Summa contra Gentiles*'in çevirisini tamamlamış ve tamamladığı tarih ve saati de not etmiştir.³³ Çevirinin ilk okuyucuları olan Kantakouzenos ve Kydones'in eski öğretmeni Neilos Kabasilas, Aquinas'ın apolojistik yeteneklerinden hayranlıkla etkilendiler. Bu, Aquinas'ın büyük bir eserinin Yunancaya yapılan ilk tam çevirisiydi, ancak sesinin Doğu İmparatorluğu'nda duyulduğu ilk sefer değildi. 1204 yılında gerçekleşen ve zorlu bir dönemin başlangıcını ifade eden Latin işgali diğer taraftan da bir daha kapanmamak üzere kültürlerarası bir köprü açmış oldu. Bizanslılar, barbar Batı'dan tam anlamıyla izole oldukları yanılsamasını artık sürdüremezdi. Dönemin birçok diplomatik ve teolojik alışverişi, özellikle de daha önce de belirttiğimiz gibi Dominikenlerin şehirdeki belirgin varlığı aracılığıyla, Thomas'ın itibarı ve öğretileri, Demetrios'un ilk çevirilerinden çok önce Bizans'a sızmaya başlamıştı.³⁴

Her ne kadar Aquinas, 1354'ten önce Bizans'ta bir ölçüde tanınıyor olsa da bunların hiçbiri Demetrios'un çalışmasının etkisi veya önemi ile kıyaslanabilir değildir. Daha önce yapılan çeviriler Aquinas'ın eserlerinin bazı bölümlerini ihtiva ederken Demetrios, ilk tam çeviriyi

³⁰ Denis M. Searby (Uppsala), "Demetrios Kydones: Defending Thomas or Defending Himself?", *Knotenpunkt Byzanz: Wissensformen und kulturelle Wechselbeziehungen*, ed. Andreas Speer, Philipp Steinkrüger (Berlin: De Gruyter, 2012), 441.

³¹ On dördüncü yüzyılın sonunda Philo-Latin olarak isimlendirebileceğimiz din adamları ve teologlar, diğerlerinin yanı sıra Kilise Babalarının metinlerini ve genel olarak teolojik geleneği titizlikle incelediler. Kiliseler arasında ihtilaflı olan konuları analiz ettikçe, her ikisi de aynı kaynaktan doğan iki karşıt sistemin temelde hiç de karşıt olmadığı sonucuna vardılar. En etkili sözcüleri, Aziz Augustine, Aziz Anselm ve Aziz Thomas Aquinas'ın eserlerini tercüme etmiş olan Demetrios Kydones'ti. Ancak Philo-Latin bilim insanları ve rahipler belirgin bir azınlık olarak kaldı. Kydones ile çeşitli patrikler ve başpiskoposlar arasındaki karşılıklı sözlü saldırılar, bu dönemin teolojik anlaşmazlıklarının havasını doldurdu; ama bu gürültü ve öfke aslında yanıltıcıydı. Ruhban sınıfının çoğu, özellikle keşişler, sadakatle halkın inançlarına bağlıydı. On beşinci yüzyılın başında, gezgin Buondelmonti, başkentteki nüfusun azlığını anlatırken, Latinlere olan derin nefreti belgeledi. Başkent, Latinlerle ittifak veya anlaşma yapmayı reddediyordu; böyle bir anlaşmanın yerine getirileceğine dair bin kez güvence verilse bile Brocquière, Bithyniada fethedilen Yunanlıların Latinlerden, Türklere oranla daha çok nefret ettiklerini yazmıştır. Bk. Apostolos E. Vacalopoulos, *Origins of the Greek Nation: The Byzantine Period, 1204-1461* (New Jersey: Rutgers University Press, 1970), 99-101.

³² Plested, *Orthodox Readings of Aquinas*, 65.

³³ Çalışmasının sonuna düştüğü kayda göre, 24 Aralık'ta, öğleden sonra saat 15.00'de çeviriyi tamamlamıştır. Bk. Ryder, "Dominican Influence in the 14th Century Byzantium", 332.

³⁴ Plested, *Orthodox Readings of Aquinas*, 65.

gerçekleştirmiş ve bu çeviri herhangi biri tarafından değil, imparatorlukta önemli bir mevkide bulunan bir entelektüel tarafından yapılmıştı. İmparatorluktan aldığı destek ve çevirilerin büyük yankı uyandırması, günümüze ulaşan el yazmalarının bolluğunu açıklamaya yardımcı olmaktadır.³⁵ Demetrios'un, dile getirdiği, "Bugün herkes, yazılarının zenginliği, düşüncesinin yüceliği ve kıyaslarının titizliği nedeniyle Thomas'ı tanıyor"³⁶ iddiası, mübalağa payı barındırsa da Aquinas ve eserlerinin Doğu'daki yayılım hızıyla ilgili fikir vermektedir. İlk çevirinin tamamlanmasından kısa süre sonra imparatorluk sarayında Thomist olmak adeta bir moda haline gelmiştir.³⁷

Kydones, Maksimos Chrysoberges'e yazdığı mektupta, Thomas Aquinas'a olan hayranlığının sebeplerini şu şekilde detaylandırmaktadır:

*Bu adamın sahip olduğu ilahi fikirlerin hazinesi gerçekten büyüktür, imanla ilgili dogmalarda incelemediği ya da başka soru ve cevaplarla açıklamadığı zor bir mesele bulmak neredeyse imkansızdır. Hatta denebilir ki yazılarını en çok karakterize eden şey, tartışmalı sorulara muhaliflerin ağzından itirazları dile getirerek yaklaşmasıdır. Bu karşıt argümanları olağanüstü bir yöntemle, etkisiz kalacak şekilde çürüttükten sonra, araştırma konusunu her yönden sağlam delillerle destekler. Bu delillerin başında, tüm eserlerinde öncelik verdiği Kitab-ı Mukaddes'ten alıntılar gelir. Ardından akla ve felsefeye dayalı kanıtları da kullanarak inancımızı destekleyecek güçlü gerekçeler sunar.*³⁸

Demetrios ayrıca, Neilos Kabasilas'a karşı, Thomas Aquinas'ın bir aziz ve teolog olarak otoritesini savunan *Defense of Thomas Aquinas* isimli bir metin kaleme almıştır. Thomas'ın erdemlerini "bilgelik, doğruluk ve kutsallık" olarak özetlediği bu eser, Aquinas'ın kıyaslama yöntemleri ve yaklaşımlarının Bizans teolojik tartışmalarında geçerlilikle kullanılabileceği görüşünü sunmaktadır.³⁹ Tüm bu övgüler, Thomas'ın otoritesinin Batı'da henüz tam anlamıyla kabul görmediği bir dönemde yapılmaktadır.⁴⁰ Kydones ayrıca Aquinas'ın Platon ve Aristoteles'i Yunanlardan daha iyi bildiğini ifade etmiştir.⁴¹

Demetrios'un bu hayranlığı aslında Aquinas'ı bir yabancı değil kendi kültürünün bir parçası olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Kilisenin bölünmemiş inancını temsil ettiğini düşündüğü Aquinas hakkındaki bu izlenimi, Doğu skolastizmiyle devamlılığının ve Yunan patristik geleneğine bağlılığının bir göstergesidir. Her ne kadar Thomas etkisi altında olsa da Kydones yola çıkış amacını unutmamış ve yaptığı çevirileri önemli askerî yardımların güvence

³⁵ Plested, *Orthodox Readings of Aquinas*, 67.

³⁶ Plested, *Orthodox Readings of Aquinas*, 68.

³⁷ Barbour, *The Byzantine Thomism*, 13.

³⁸ Kianka, "Demetrius Cydones and Thomas Aquinas", 285.

³⁹ Frances Kianka, "Aquinas, Thomas", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander Kazhdan (New York: Oxford University Press, 1991), I: 146.

⁴⁰ Plested, *Orthodox Readings of Aquinas*, 69-70.

⁴¹ Theo Howard, "Byzantine Thomism and the True Catholic-Orthodox Dialogue: "Breathing with Both Lungs"", erişim: 15.10.2024, <https://onepeterfive.com/byzantine-thomism-and-the-true-catholic-orthodox-dialogue-breathing-with-both-lungs/>

altına alınması için bir araç olarak görmüştür.⁴² Yine de itikadi açıdan bu görüşlerin etkisinde kalan Kydones, kısa bir süre sonra Thomas'ın papa önceliği ve *filioque* konusundaki öğretisini kabul etmiş ve muhtemelen 1357'de Katolikliğe geçmiştir.⁴³ Onun Katolikliğe geçmesi pek çok çevrede Ortodoksluğa vurulmuş önemli bir darbe olarak görülmüştür.⁴⁴

Katolikliğe geçtikten sonra kardeşi Prochoros (1330–1369) ile birlikte *Summa theologiae*'nin çevirisini yapmıştır. Ayrıca Thomas'ın *De rationibus fidei contra Saracenos, Graecos et Armenos ad cantorem Antiochenum* ve *De articulis fidei et Ecclesiae sacramentis ad archiepiscopum Panormitanum* eserlerini; Bernardus Guidonis'ın (yaklaşık 1261–1331) *Vita sancti Thomae Aquinatis*'inin 53-54. bölümlerini (bu bölümlerde Aquinas'ın eserlerinin bir listesi yer alır) çevirmiştir.⁴⁵ Ancak 1363'ten önce tamamlanmış olan bu çevirilerin hiçbiri yayımlanmamıştır.⁴⁶

Kydones kardeşlerin durumu ne olursa olsun, yaptıkları çevirilerin etkisi kişisel tercih ve kanaatlerinden çok daha geniş olmuş ve bazı Rumların doğrudan Roma Katolik inancını benimsemelerine ve hatta Dominiken tarikatına katılmalarına yol açmıştır.⁴⁷

Demetrios, kariyeri boyunca Bizans'ta Latinlere karşı kökleşmiş düşmanlıkla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Eski ve Yeni Roma'nın ortaklığını kabul etmeye ve onun içten çağrısına kulak vermeye hazır olan çok az kişi vardı. "Romalıların Romalılardan daha yakın müttefiki kim var?" diyerek ittifak çağrıları yapıyordu. Ancak diplomatik planları çok az başarı sağlasa ve kendi dönüşümü pek sorunsuz olmasa da, çevirileri Bizans ve sonrası dünyaya büyük bir güç ve hesaplanamaz bir etki kazandırmıştır.⁴⁸

3. Bizans Thomizmi ve Gennadios Scholarios

Geniş anlamda Thomizm, temel ilhamını Thomas Aquinas'ın öğretilerinden alan bir felsefi ve teolojik düşünce biçimini ifade eder. Tarihsel bağlam ve felsefi vurgudaki farklılıklara rağmen, Thomizm'in var olan tüm biçimleri, Aquinas'ın öğretisini savunmak, geliştirmek veya yorumlamak için ilkeleri, metodolojisi ve sonuçlarında onun yolundan gitme iddiasındadır. Orijinal haliyle Aquinas'ın öğretisi, bir yandan üniversite diğer yandan Dominiken tarikatı tarafından belirlenen belirli bir kurumsal ortama gömülüdür. Okullar Thomizm'i, klasik felsefenin, özellikle de Yeni Platonculuk ve Aristoteles'in alınımlarıyla ve doktrinel soruların çözümüne yönelik olarak yetkili kaynakların diyalektik sorgulamasının skolastik uygulamasında örneklenen metodolojileri yoluyla modellemiştir. Bu bağlamda Thomizm, diğer otoriteler tarafından ileri sürülen diğer olası çözümlere karşı Aquinas tarafından belirlenen

⁴² Plested, *Orthodox Readings of Aquinas*, 70.

⁴³ Kianka, "Demetrius Cydones and Thomas Aquinas", 272.

⁴⁴ Vacalopoulos, *Origins of the Greek Nation*, 100.

⁴⁵ Demetracopoulos, "Thomism, Byzantine", 1309.

⁴⁶ Kianka, "Demetrius Cydones and Thomas Aquinas", 270.

⁴⁷ Meyendorff, *Byzantine Theology*, 106.

⁴⁸ Plested, *Orthodox Readings of Aquinas*, 72.

çözümü temsil eder ve savunur.⁴⁹ Söz konusu düşünce tarzı, Latince çeviriler vasıtasıyla elde ettiği Aristotelesçi metafiziğin felsefi yöntemlerini ve ilkelerini kullanmıştır.⁵⁰

Bizans Thomizmi olarak isimlendirilen biçiminin tarihine baktığımızda, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi on üçüncü yüzyılın son yıllarından itibaren Dominiken keşişlerin Bizans'taki misyonerlik faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda Martin Jugie gibi bazı Katolik bilginlerin “ayrık” olarak niteledikleri Doğu kiliselerinin “tek Katolik” kilise ile resmi ilişkilerine yönelik bakış açısı, yirminci yüzyılın başlarında Thomas Aquinas da dahil olmak üzere belirli Latin felsefi ve teolojik eserlerinin Bizans çevirilerinin Bizans çalışmalarına dahil edilmesinde büyük rol oynamıştır.⁵¹ Bizans Thomizmi'nin ne olduğu sorusunu cevaplamadan önce, Bizans'ta felsefe tarihinin daha genel bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Thomizm, 14. yüzyılda Doğu İmparatorluğu'nun entelektüel ufkunda saf bir yenilik olarak değil, zaten karakteristik olarak Bizans'a özgü bir felsefe yaklaşımının şaşırtıcı bir teyidi olarak ortaya çıkmıştır. Şaşırtıcı olmasının sebebi Latinlerden bu denli felsefi bir parlaklık beklenmiyor oluşudur.⁵²

İlk olarak, Thomas Aquinas'ın öncelikle bir filozof değil, bir teolog olarak statüsü artık yaygın olarak kabul görmektedir. Bu teolojik vurguya paralel olarak, Aquinas'ın eserlerinin kutsal yazılara dayandığına dair artan bir farkındalık da ortaya çıkmıştır. Aquinas, her şeyin ötesinde bir *magister in sacra pagina* (kutsal sayfanın ustası) olarak kalmış; kutsal yazıların açıklanması, yorumlanması ve duyurulmasından sorumlu olmuştur.⁵³

Summa Contra Gentiles'in kendisi, kısmen Aquinas'ın İbn Rüşd rasyonalizmi ve hem Latin hem Arap dünyasında fideizm ile karşı karşıya olan ılımlı Hristiyan Aristotelizmi'nin savunmasıdır. Akıl, inançla çelişmez, ancak onu savunmak, açıklamak ve onun yolunu hazırlamak için tüm araçlarıyla kullanılmalı ve kullanılabilir; özellikle filozoflar ve azizlerin kitaplarından alınan “kanıtlayıcı ve olasılıklı argümanlar” bu amaç için kullanılır.⁵⁴

Prochoros'un Thomizmi ile diğer *latinophrone*'ların⁵⁵ Thomizmi arasında bir ayrım yapılmaktadır. Philo-Latinler, Latin doktrinlerini desteklemek için mevcut Bizans Aristotelesçi geleneğini kullanmışlardır.⁵⁶ Thomist argümanları kullanarak Palamizm'e ilk kez reddiyeler yazan Prochoros sonrasında Thomizm ve *latinophrone* düşünce, Palamist düşünceye karşı çıkan küçük bir grup entelektüel için açık bir çözüm haline gelmiştir. Ancak Palamist teologlar da bu dönüşümlerden faydalanmışlardır. Hatta bazıları Palamizm ve Thomizm arasındaki ikilemin

⁴⁹ Isabel Iribarren, “Thomism”, *Encyclopedia of Medieval Philosophy*, ed. Henrik Lagerlund (Dordrecht: Springer, 2020), 1302.

⁵⁰ Kianka, “Aquinas, Thomas”, 146.

⁵¹ John A. Demetracopoulos, “The Influence of Thomas Aquinas on Late Byzantine Philosophical and Theological Thought: A Propos of The Thomas de Aquino Byzantinus Project”, *Bulletin de Philosophie Médiévale* 54 (2012): 101.

⁵² Barbour, *Byzantine Thomism*, 13.

⁵³ Plested, *Orthodox Readings of Aquinas*, 12.

⁵⁴ Barbour, *The Byzantine Thomism*, 37.

⁵⁵ *Latinophrone* (Λατινόφρων), kelime anlamı itibarıyla “Latince düşünen” ya da “Latin zihniyetine sahip olan” anlamına gelir. Bizans İmparatorluğu'nda, özellikle kilise ve teoloji tartışmalarında, Katolik kilisesinin teolojik görüşlerinin etkisine açık olan ya da onu benimseyen bir Bizanslıyı tanımlamak için kullanılmıştır ve genellikle olumsuz bir çağrışım taşır.

⁵⁶ Barbour, *The Byzantine Thomism*, 37-38.

üstesinden gelmeye çalışmıştır. Bu grupta zikredeceğimiz isimlerden biri Thomist-Palamist olan George Gennadios Scholarios'tur.⁵⁷

Bizans Thomizmi, Batı'daki gibi, bir okul haline gelmemiştir. Tarihsel olarak, Thomizm'in Bizans entelektüel tarihine geç girmiş olması, kendi gelişimi ve yaratıcı üretimiyle bir düşünce okulu haline gelme şansını düşürmüştür. Bizans Thomisti olarak adlandırılabilen kişilerin sayısı nicelik olarak az olsa da etkisi gelecek yıllarda da devam etmiştir.

Bizans Thomizmi'nin teolojik bir Thomizm olmadığı hususunda görüşler de bulunmaktadır. Temel iddia, Aquinas'ın teolojik sonuçlarının çoğunun kabul edilmesi ve esas olarak teolojik bir amaçla kullanılması halinde bile, Aquinas'ın teolojik akıl yürütmesinin birinci ilkesi olan Evrensel Roma Öğretisi'nin zorunlu olarak kabul edilmemesidir. Buna göre Thomizm ve Bizans'ı birleştiren unsur dogma değil, Hristiyan inancını savunmak için rehberlik eden ve ona uygun olan bir felsefedir.⁵⁸

Thomas Aquinas ve düşüncesinin Doğu'da kabul görmesini sağlayan temel sebepler dönemin zihni alt yapısını anlamamız açısından önemlidir. Aquinas'ın Doğu düşüncesine intikalinin baş kahramanı olan Demetrios Kydones'in, daha sonra Katolik olmasına rağmen, ilk dinleyici kitlesi Ortodoksluğun en doğru temsilcileri olduklarını söyleyen Palamas yanlılarından oluşuyordu. Öte yandan Kantakuzenos da Latinleşme yanlısı değildi, aksine, 1351 Konstantinopolis Sinodu'nda Palamizm'in zaferini garanti eden, sonrasında manastır hayatını tercih eden kararlı bir Palamist'ti.⁵⁹ Bu kişilerin yalnızca Bizanslılar değil, Latinlere karşı olan alışılmış önyargıların mirasçıları olmalarının yanı sıra, tüm Batı skolastik düşüncesinin sözde düşmanları olan Palamistler oldukları göz önüne alındığında Thomizm karşısındaki çışkılarını açıklamak zor görünmektedir. Kendi Bizans bakış açılarıyla tutarsız olduklarını veya Roma ve Bizans Kiliselerini ayıran konularda Thomas'ın öğretilerinden habersiz olduklarını iddia etmek doğru olmayacaktır. Bu hususu açıklayacak en makul görüş, Aquinas'ın yaklaşımında akıl ve vahyedilen gerçek arasındaki ilişkiye dair, özellikle Aristoteles'in mantığını, otoriteye dayalı argümanlarla birleştirmesi açısından geleneksel Bizans görüşüyle çelişen hiçbir şey bulmamış olmalarıdır. Aquinas'ın bazı öğretilerini Ortodokslukla uyumsuz olması sebebiyle reddedebilirlerdi, ancak Thomizm'i *bir sistem olarak* Bizans bakış açılarına aykırı olarak görmemişlerdir.⁶⁰ Aynı zamanda Aquinas'ın *Summa philosophica*'sının hızlı bir şekilde kabul görmesi, onun öğretilerinin geleneksel olarak algılanması ve Ortodoks *oikumene* felsefi mirasıyla bir şekilde süreklilik içinde görülmüş olması sebebiyledir. Öte yandan Thomas'ın kolayca kabul edilmesini sağlayan belirli bir felsefi bakış açısı hali hazırda Bizanslı zihninde yerleşmiş bulunuyordu. Patrikler ve keşişler tarafından benimsenmiş, resmî, kiliseye özgü, geleneksel bir skolastisizm, Bizans'ta uzun süredir mevcuttu. Bu felsefi yaklaşım her şeyden önce doktriner saflığa ve Aristoteles'in retorik ve mantık yöntemlerine sıkı sıkıya bağlıydı.⁶¹

⁵⁷ Meyendorff, *Byzantine Theology*, 107.

⁵⁸ Barbour, *The Byzantine Thomism*, 39.

⁵⁹ Barbour, *The Byzantine Thomism*, 14.

⁶⁰ Barbour, *The Byzantine Thomism*, 33-34.

⁶¹ Barbour, *The Byzantine Thomism*, 14.

Aquinas'ın Hristiyan felsefe ve teolojisinin tamamını sistematik bir şekilde sunmuş olması, İslâm'a tepki olarak bir teoloji sistemi oluşturmaya çalışan Yuhannâ ed-Dımaşkî'den beri Doğu'da görülmüş bir durum değildi. Ortodoks Bizanslılar Thomas'ı benimsediklerinde bu, onlar için bir yenilik değil, kendi bakış açılarının bir teyidi olarak görüldü. Bizans toplumu genellikle bu *apologetik* gereksinimi güçlü bir şekilde hissetmezdi, Batı toplumu ise bunu erken Orta Çağlardan Rönesans'a kadar kesintisiz olarak yaşamıştı.⁶²

Geç Bizans entelektüelleri, kısmi ancak son derece zengin olan *Thomas de Aquino Graecus*'u⁶³ geniş ölçüde kullanmış ve böylece pagan ve Hristiyan edebiyatının entegrasyonunu gören geleneksel bir modele bağlı kalmışlardır. Aquinas'ın yazıları, Bizanslılara "diyalektik" bir tartışma modeli sunmuştur. Hem teolojide hem de felsefede kıyaslamaların sistematik kullanımıyla birlikte bu model, bazı geç dönem Bizanslılar tarafından akıl yürütmenin ve onun ilgili yetisi olan iradenin, insan doğasının ayırt edici özellikleri olduğu yönündeki Patristik doktrinin bir sonucu (ya da en azından buna uyumlu) olarak görüldü.

Aquinas'ın *quaestio* yani sorgulama yöntemi, insanın Tanrı'yı keşfetmesini sağlayan bir araç olarak akıl yürütmenin önemini vurguladığından, *kataphatik* teolojiyi teşvik etmiştir. Bu bağlamda, Aquinas, geç Bizans döneminde *dignitas hominis* (insanın onuru) konusundaki tartışmalara da katkıda bulunmuştur. Bu onur, Aquinas'ın Hristiyan "rasyonalizmi" olarak değerlendirilen ve özellikle 1368'de Palamizm'in nihai resmi zaferinden sonra Hristiyan teolojisi ve etiğine hâkim olmaya başlayan bazı Bizans entelektüel figürlerinin "karşı-akılcılığına" (teorik ve pratik akla düşmanlık) alternatif bir yaklaşım olarak görülen anlayışı tarafından savunulmuş görünüyordu.⁶⁴

Salt felsefi düzeyde Aquinas, Bizans Aristotelizmi'ni desteklemiştir.⁶⁵ Bu yaklaşım, Nikolaos Kabasilas tarafından, Gregorios Palamas'ın insan bilgisini reddetmesine karşı; Prochoros tarafından ise Palamas'ın Tanrı'nın "öz" ve "enerjileri" arasındaki ayrımını çürütmek için kullanılmıştır. Ayrıca Georgios Scholarios tarafından George Gemistos Plethon'un paganizmini yenmek için güçlü bir şekilde benimsenmiştir.⁶⁶

3.1. Gennadios Scholarios

"Son Bizanslı, ilk Helen", Doğu ve Batı bölünmesinin ikinci kurucusu⁶⁷ olarak tanımlanan ve İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından patrik olarak atanan ilk isim olan Georgios Gennadios Scholarios (yaklaşık 1400-1472) ateşli bir Aquinas savunucusudur. Osmanlı hakimiyetinden sonra İstanbul'un ilk patriği olarak Scholarios, hem bir sonu hem de bir başlangıcı temsil eder: Bizans'ın son ve en büyük teologlarından biri ve aynı zamanda Hristiyan

⁶² Barbour, *The Byzantine Thomism*, 34-35.

⁶³ Bu ifade, genellikle Thomas Aquinas'ın Bizans teolojisi üzerindeki etkisi ya da onun düşüncelerinin Bizans dünyasında ele alınma ve anlaşılma şekline atıfta bulunur.

⁶⁴ John A. Demetracopoulos, "Thomas Aquinas' Impact on Late Byzantine Theology and Philosophy: The Issues of Method or 'Modus Sciendi' and 'Dignitas Hominis'", *Knotenpunkt Byzanz: Wissensformen und kulturelle Wechselbeziehungen*, ed. Andreas Speer ve Philipp Steinkrüger (Boston; De Gruyter, 2012), 333-334.

⁶⁵ Demetracopoulos, "Thomism, Byzantine", 1308.

⁶⁶ Demetracopoulos, "Thomism, Byzantine", 1309.

⁶⁷ Barbour, *The Byzantine Thomism*, 9.

Roma İmparatorluğu'nun nihai çöküşünün sonuçlarıyla ciddi şekilde yüzleşen ilk kişidir. Kendi ifadesine göre Thomas'ın en bağlı öğrencisidir.⁶⁸

Scholarios 1438 yılında Ferrara-Floransa Konsili'ne katılmış ve burada kilise birliğinden yana bir tavır takınmıştır. Bunda Latin Batı'ya olan hayranlığının büyük bir payı vardır. Ancak 1444 yılına gelindiğinde, Gennadios açık bir şekilde birlik karşıtı bir tutum benimsemiş ve birlik karşıtı hareketin liderliğini devralmıştır. İyi derecede Latince bilen Gennadios'un, Aquinas'ın eserlerine hayranlık duyduğu bilinmektedir. Aquinas'ın eserlerinden çeviriler ve yorumlar hazırlamıştır. Aristoteles'i savunan hararetli bir yazı kaleme almış, Bizans düşüncesine skolastisizmi ve Aristoteles'in Thomist yorumunu dahil etmeye çalışmıştır.⁶⁹

Scholarios, Aquinas'ın Aristoteles'in eserlerine dair yorumları hakkındaki Bizans bilgisine katkıda bulunarak bazı metinleri Yunancaya çevirmiştir. Bu eserler; *De ente et essentia* (Armandur de Bellovisu'nun bu eser üzerine yaptığı yorumu ile birlikte), Aristoteles'in *De interpretatione* eserinin şerhi, Aristoteles'in *De anima* eserinin şerhi, *Physics* üzerindeki şerhinin bir kısmı ve *De fallaciis* (muhtemelen sahte bir eser) isimli kitaplardır. On dördüncü yüzyıl Fransız Dominiken Armandus de Bellovisu tarafından Aquinas'ın *De Ente et Essentia*'sı üzerine yapılan yorumunun çevirisi motivasyonu itibarıyla Scholarios'un en açık Thomistik eseridir ve aynı zamanda karakteristik olarak Bizanslı olan bir çalışmadır.⁷⁰ Scholarios'un Aquinas'ın, Aristoteles'in *Posterior Analytics* üzerine olan yorumunun çevirisi günümüze ulaşmamıştır. Bunun yanı sıra, kişisel kullanımı için *Summa contra Gentiles*'in ve *Summa theologiae*'nin birinci kısmı ile birinci kısım ikinci bölümünün bir özetini (ve iki *Florilegia Thomistica*) hazırlamıştır; bu özetleri eserlerinde tam metinlere başvurmada kullanmıştır.⁷¹

Gennadios Scholarios Thomistik Palamizm olarak adlandırılan akıma önemli katkılarda bulunmuştur. Ona göre, Aquinas'ın *analogia entis* (varlık analojisi) kavramı, "ilahi isimlerin" yalnızca tanımları bakımından gerçekten birbirinden farklı olmadığını, aynı zamanda Tanrı'da gerçekte var olan bazı "formlara" karşılık geldiğini ima eder; ancak Tanrı'nın sonsuzluğu, bu çokluğu O'nun basitliğine zarar vermeden barındırır. Scholarios yine Aquinas'ın Hristiyan Aristotelizm'i aracılığıyla Plethon'un paganizminin Hristiyan inancına saldırısına karşı koymuştur. Scholarios'un karşı saldırısı özellikle Plethon'un tanrısal varlıkların çokluğu ve "kader" doktrinlerine odaklanmıştır. Scholarios, tek Tanrı ve O'nun, özgür iradeye yer bırakan Takdiri öğretilerini savunmuştur.⁷²

Yukarıda da zikrettiğimiz gibi Prochoros'un Thomizm'i ile diğer *latinophrone*'un Thomizm'i arasında bir ayırım yapılmaktadır. Diğer *latinophrone* grup mevcut Bizans Aristotelesçi geleneğini kullanarak Latin doktrinlerini teşvik ederken, Gennadios'un (ve burada dolaylı olarak Kantakouzenos'un) Thomizm'i geleneksel olarak Ortodoks'tur. İki gelenek arasındaki temas, bir yandan Thomizm karşıtı literatürün yenilenmesini, diğer yandan Aristotelesçi bir temele zaten aşına olan Bizans'ta yeni doktrini daha iyi tanıtmayı veya yaymayı hedefleyen bir ortam meydana

⁶⁸ Plested, *Orthodox Readings of Aquinas*, 108.

⁶⁹ Alice-Mary Talbot, "Gennadios II Scholarios", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (New York: Oxford University Press, 1991), II: 830.

⁷⁰ Barbour, *The Byzantine Thomism*, 11.

⁷¹ Demetracopoulos, "Thomism, Byzantine", 1309.

⁷² Demetracopoulos, "Thomism, Byzantine", 1310.

getirmiştir. Bu çabanın en önemli öncülerinden Kydones kardeşler belirttiğimiz gibi bu ayrımın ilk parçasını oluşturup “Batı yanlılığı” ile suçlanırken, Scholarios’un Aristotelesçiliğinin Ortodoks geleneğine derin bir şekilde kök saldığı konusunda şüphe yoktur.⁷³

Gennadios, patrik olarak görev yaptığı süre boyunca Fatih’le soru cevap formunda bir diyalog silsilesi gerçekleştirmiş ve Hristiyan inanç esaslarına dair Fatih’in sorduğu sorulara cevaplar vermiştir. Bu türden diyaloglarda Fatih dönemine ait iki kayıt bulunmaktadır. Birisi bahsettiğimiz gibi patrik Gennadios’la,⁷⁴ diğeryse yine bir Bizanslı olan George Amiroutzes’le⁷⁵ yapılan tartışmalardır. Gennadios hem Türk yönetimi altında görev yapan ilk patrik hem de Hristiyan inancını Müslümanlara açıklamaya çalışan son iki Bizanslıdan biridir.⁷⁶

Sonuç

Başlangıcından (yaklaşık 1300) Bizans Thomizmi’nin sonuna kadar Aquinas, neredeyse yalnızca *filioque* doktrinini savunan argümanlarıyla tanınmıştır. Ancak, Demetrios Kydones’in 1354’te *Summa contra Gentiles*’in ve birkaç yıl sonra kardeşi Prochoros ile *Summa theologiae*’nin çevirilerini yapmaları ile, Bizanslılara Aquinas’ın düşünce derinliğinin ve kalitesinin, Roma ile Bizans Kilisesi arasındaki tartışmalarda öne sürülen Latince argümanların ortaya koyduğundan çok daha fazla olduğu ortaya çıkmış oldu. Aquinas’ın en erken Bizanslı okuyucularının (Demetrios Kydones, VI. İoannes Kantakouzenos ve her ne kadar karşıt görüşler için kullansa da Neilos Kabasilas gibi) tepkilerinde bir “kültür şoku” etkisi görülmektedir. Kydones’in çevirileri Bizans teolojisinin kendi içinde yeni soru ve yöntemlerle de yüzleşmesine yol açmıştır.

Öte yandan Palamizm yanlıları Aquinas’ın öğretilerine ihtiyatla yaklaşmış ancak akıl yürütme yöntemlerinin Bizans’ın teolojik ve felsefi alt yapısıyla çelişki içinde olmadığını fark etmişlerdir. Özellikle Aquinas’ın, Müslümanlarla yapılacak tartışmalarında kendilerine faydalı olacak apolojistik becerileri Bizanslıları oldukça etkilemiştir. Gennadios Scholarios, Thomist argümanları Palamizm’in esaslarıyla kaynaştırmış, Latin Batı’ya ait bu söylemleri Ortodoks geleneğin bir teyidi olarak kullanmıştır. Aquinas’ın Aristoteles’in yöntemini teolojik bir savunma sistemi haline getirmesinden etkilenmiş ve fetih sonrasında Ortodoks teolojisine dair tartışmalarda inancını müdafaa için Aquinas’tan istifade etmiştir.

Nihayetinde geç Bizans teolojisinde Thomizm, tek başına bir ekol haline gelememişse de Kydones tarafından gerçekleştirilen çeviri faaliyetleri kültürel anlamda bir açılıma sebep olmuş, Bizanslı düşünürler hem Batı skolastik düşüncesini tanımış hem de buradan hareketle kendi teolojik argümanlarını geliştirme fırsatı bulmuştur. Aquinas’ın Bizans serüveni, yalnızca çevirilerin yapıldığı dönemle sınırlı kalmamış, İstanbul’un fethinden sonra bile Türk idaresi

⁷³ Barbour, *The Byzantine Thomism*, 37-38.

⁷⁴ Bu tartışmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Fuat Aydın, “Fatih-Gennadius Tartışmasının Ürettiği, Konjonktürel Bir Hristiyanlık Eleştirisi”, *Darülfunun İlahiyat* 32/2 (2021): 355-385.

⁷⁵ George Amiroutzes, 1461 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından ele geçirilen Trabzon Rum İmparatorluğu’nda önemli bir mevkide bulunan bir devlet adamı ve entelektüeldir. Trabzon’un fethinden sonra Fatih’in sarayına dâhil olmuş ve kendisiyle Hristiyan inancına dair bir diyalog gerçekleştirmiştir. Amiroutzes’in sonradan *Dialogus de fide* ismiyle kaleme aldığı bu diyalog metninde de Aquinas etkisi açıkça görülmektedir. Dolayısıyla Amiroutzes de Fatih’in sarayında Aquinas rüzgarını estirmeye devam etmiştir.

⁷⁶ Aristides Papadakis, “Gennadius II and Mehmet the Conquerer”, *Byzantion* 42/1 (1972): 94.

altındaki Bizans entelektüel çevrelerinin zihin dünyasında ve inanç savunularında kendine yer bulmaya devam etmiştir. Bu etkileşim, Doğu ve Batı Hristiyan düşünce geleneklerinin, belirli dönemlerde sert itiraz ve dışlamalara rağmen, aslında ortak bir entelektüel zeminde buluşma imkânlarını da göstermesi bakımından önemlidir.

Kaynakça

- Aydın, Fuat. "Fatih-Gennadius Tartışmasının Ürettiği, Konjonktürel Bir Hristiyanlık Eleştirisi". *Darulfunun İlahiyat* 32/2 (2021): 355-385.
- Barbour, Hugh Christopher. *The Byzantine Thomism of Gennadios Scholarios: And His Translation of the Commentary of Armandus de Bellovisu on the De Ente et Essentia of Thomas Aquinas*. Vatikan: Libreria Editrice Vaticana Citta' Del Vaticana, 1993.
- Delacroix-Besnier, Claudine. "Les dominicains à Constantinople de 1228 à nos jours: Une présence qui défie l'histoire". *Villes méditerranéennes au Moyen Âge*, ed. Elisabeth Malamut v.dğr., Aix-en-Provence: Presses universitaires de Provence, 2014, 309-324.
- Demetracopoulos, John A. "Thomism, Byzantine". *Encyclopedia of Medieval Philosophy: Philosophy Between 500 and 1500*, ed. Henrik Lagerlund, Dordrecht: Springer, 2020, 1308-1311.
- Demetracopoulos, John A. "Demetrius Cydones' Translation of Bernardus Guidonis' List of Thomas Aquinas' Writings and the Historical Roots of Byzantine Thomism". *1308: Eine Topographie historischer Gleichzeitigkeit*, ed. Andreas Speer v.dğr., Berlin: De Gruyter, 2010, 827-882.
- Demetracopoulos, John A. "Thomas Aquinas' Impact on Late Byzantine Theology and Philosophy: The Issues of Method or 'Modus Sciendi' and 'Dignitas Hominis'". *Knotenpunkt Byzanz: Wissensformen und kulturelle Wechselbeziehungen*, ed. Andreas Speer v.dğr., Berlin: De Gruyter, 2012, 333-410.
- Demetracopoulos, John A. "The Influence of Thomas Aquinas on Late Byzantine Philosophical and Theological Thought: A Propos of The Thomas de Aquino Byzantinus Project". *Bulletin de Philosophie Médiévale* 54 (2012): 101-124.
- Duffy, John & Alexander Kazhdan. "Aristotle", *The Oxford Dictionary of Byzantium*. ed. Alexander Kazhdan, New York: Oxford University Press, 1991, I: 171.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Muhammed'den Reform Çağına*, İstanbul: Kabaıcı Yayınevi, 2013.
- Iribarren, Isabel. "Thomism". *Encyclopedia of Medieval Philosophy: Philosophy Between 500 and 1500*, ed. Henrik Lagerlund, Dordrecht: Springer, 2020, 1302-1308.
- Kaldellis, Anthony & Niketas Siniosoglou (ed). *Bizans'ın Entelektüel Tarihi: Seçme Makaleler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021.
- Kianka, Frances. "Kydones, Demetrios". *The Oxford Dictionary of Byzantium*. ed. Alexander Kazhdan, New York: Oxford University Press, 1991, II: 1161.
- Kianka, Frances. "Demetrius Cydones and Thomas Aquinas". *Byzantion* 52 (1982): 264-286.
- Kianka, Frances. "Aquinas, Thomas". *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander Kazhdan, New York: Oxford University Press, 1991, I: 146.
- Lemerle, Paul. *Byzantine Humanism: The First Phase: Notes and Remarks on Education and Culture in Byzantium from Its Origins to the 10th Century*. Boston: Brill, 2017.
- Loenertz, Raymond Joseph. *Les établissements dominicains de Péra-Constantinople (Origines et fondations)*. *Revue des études byzantines*, 179, (1935): 332-349.
- Mariev, Sergei. "Neoplatonic Philosophy in Byzantium". *Byzantine Perspectives on Neoplatonism*. ed. Sergei Mariev, Berlin: De Gruyter, 2017, 1-30.

- Meyendorff, Fr. John. "Theology in the Thirteenth Century: Methodological Contrasts". *καθηγητρια: Essays Presented to Joan Hussey for Her 80th Birthday*, ed. Julian Chrysostomides, Camberly: Porphyrogenitus, 1988, 395-407.
- Meyendorff, Fr. John. *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes*. New York: Fordham University Press, 1974.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017.
- Papadakis, Aristeides. "Hesychasm". *Oxford Dictionary of Byzantium*. ed. Alexander Kazhdan, New York: Oxford University Press, 1991, II: 923-924.
- Papadakis, Aristeides. "Gennadius II and Mehmet the Conquerer". *Byzantion* 42/1 (1972): 88-106.
- Plested, Marcus. *Orthodox Readings of Aquinas*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Podskalsky, Gerhard. *Theologie und Philosophie in Byzanz: Der Streit um die theologische Methodik in der spätbyzantinischen Geistesgeschichte (14./15. Jh), seine systematischen Grundlagen und seine historische Entwicklung*. Mühni: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1977.
- Ryder, Judith R. *The Career and Writings of Demetrius Kydones: A Study of Fourteenth-Century Byzantine Politics, Religion and Society*. Boston: Brill, 2010.
- Ryder, Judith R. "Dominican Influence in the 14th Century Byzantium: Demetrios Kydones, Aquinas and Greek-Latin Relations". *Angelicum* 93/2 (2016): 331-344.
- Searby, Denis M. "Demetrios Kydones: Defending Thomas or Defending Himself?". *Knotenpunkt Byzanz: Wissensformen und kulturelle Wechselbeziehungen*, ed. Anreas Speer v.dğr., Berlin: De Gruyter, 2012, 439-451.
- Talbot, Alice-Mary. "Gennadios II Scholarios". *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York: Oxford University Press, 1991, II: 830.
- Tarakçı, Muhammet. "Hristiyan Düşüncesinde Apoloji ve St. Thomas Aquinas". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005): 135-146.
- Vacalopoulos, Apostolos E. *Origins of the Greek Nation: The Byzantine Period, 1204-1461*. New Jersey: Rutgers University Press, 1970.

Özet

Orta Çağ'ın en önemli skolastik düşünürlerinden biri olan Thomas Aquinas'ın (1225-1274) düşünce sistemi ölümünden kısa bir süre sonra yalnızca Latin Batı dünyasında değil, aynı zamanda Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içindeki Grek entelektüel çevrelerde de yankı bulmuştur. Bu düşünsel etkileşim, büyük ölçüde Aquinas'ın da bir parçası olduğu Dominiken Tarikatı'nın Doğu Akdeniz'de yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerinin etkisiyle başlamış ve asıl ivmesini 14. yüzyılda Latince bilen Bizanslı entelektüellerin faaliyetleriyle kazanmıştır. Özellikle Demetrios Kydones'in, Aquinas'ın başlıca eserlerinden biri olan *Summa contra Gentiles* başta olmak üzere birçok metnini Yunancaya çevirmesi, Thomistik düşüncenin Bizans entelektüel hayatına girişinin en somut ve etkili örneklerinden biridir. Bu çeviri faaliyetleri, Aquinas düşüncesinin Bizans'taki entelektüel serüveninin temelini oluşturmuştur.

Bu çalışma, Thomas Aquinas'ın düşünce sisteminin Bizanslı düşünürlerin dünyasına dahlini ve alımlanma şeklini tartışmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, geç dönem Bizans teolojisinin şekillenişinde Aquinas'ın etkisini ayrıntılı biçimde analiz etmekte ve bu etkinin hangi entelektüel, teolojik ve politik bağlamlarda ortaya çıktığını araştırmaktadır. Kydones'in çevirileri yalnızca dar entelektüel çevrelerde değil, Bizans bürokrasi ve eğitim sisteminin bazı katmanlarında da etkili olmuş, Aristotelesçi düşünceyi Latince gelenekten aktaran önemli bir kanal oluşturmuştur. Bu çeviriler aracılığıyla Aquinas yalnızca bir dogmatik teolog olarak değil, aynı zamanda Grek-Ortodoks düşünürlerce felsefi düzlemde de tartışılabilmiştir. Aynı zamanda bu dönemde yalnızca kabul değil, ciddi bir direniş ve polemik de ortaya çıkmıştır. Bazı Bizanslı yazarlar, Thomist yaklaşımların Ortodoks inançla uyumadığını savunmuş ve Gennadios Scholarios gibi figürler de bu tepkilere doğrudan cevaplar üretmiştir. Çalışmada, Thomas Aquinas'ın düşüncesinin Gennadios Scholarios üzerindeki etkileri, bu düşüncenin sistematikleştirilmesi yönündeki çabalar ve Scholarios'un skolastik yöntemi benimseme biçimi de ele alınmaktadır. Bizanslı düşünürler arasında Scholarios, Thomizm'in en güçlü temsilcisi olarak kabul edilir. Ancak bu temsil, içinde bulunduğu tarihsel bağlamla sınırlıdır: Thomistik düşünce Bizans'ta ancak yeni yeni kök salmaya başlamışken, imparatorluğun çöküşüyle birlikte bu yönelimin kurumsal devamı da fiilen kesintiye uğramıştır. Bu nedenle Scholarios'un eserleri, tam anlamıyla yerleşmiş ve süregelen bir teolojik geleneği değil, Bizans Thomizmi olarak adlandırabileceğimiz özgül ve sınırlı bir alımlama biçimini yansıtmaktadır. Özellikle Gennadios Scholarios'un Fatih Sultan Mehmed'in sarayındaki varlığı aracılığıyla Thomistik geleneğin Osmanlı bağlamında nasıl yankı bulduğu da bu çerçevede değinilen hususlardan biri olmuştur. Böylece Aquinas'ın düşüncesi, Bizans'ın çöküşüne yaklaşan yıllarda yalnızca Latince gelenekten aktarılmış bir teolojik miras değil, aynı zamanda Grek entelektüel geleneği içinde dönüştürülerek şekillenmiş; geç Bizans düşüncesinin sınırlarında ortaya çıkan ve Osmanlı sonrası döneme de yansıyan bir teolojik-felsefi kırılma hattı olarak konumlandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Teoloji, Thomas Aquinas, Bizans Thomizmi, Demetrios Kydones, Georgios Scholarios.